

Makaleler Articles

Öz Denetimi Güçlendirici Bir Vasıta Olarak Kur'an'da Şehâdet, Ru'yet, Basîret ve Murâkabe

Adem Ergül*

Öz

Nefsin arzularının sınırsızlığı, iç ve dış çevrelerin zaman zaman hedef sapırtıcı vesveseleri ve ayartmaları karşısında sorumlulukların önem sırasına göre yerine getirilme zarureti, güçlü bir öz denetimi gerekli kılmaktadır. Hayatın tecrübeleri, ilim ve aklın gerekleri, öz denetimin lüzumunu hissettirse bile gerçekleşmesi için yeterli motivasyonu ve imkânı temin edemeyebilecektir. Yarattığı insanı en iyi bilen Yüce Mevlâ, rahmetinin bir sonucu olarak, Kur'an hidayetiyle insana öz denetimi güçlendirici vasıtalar vermiştir. Bunlardan biri de *şehâdet* ve *murâkabe* şuurudur. Görülmek ve izlenmek, kimi zaman rahatsız edici olsa da murakabe-i nefis için yardımcı bir unsurdur. Bu makale, *şehâdet*, *murakabe*, *ru'yet*, *basar* ve *basîret* gibi Kur'an kelimeleri etrafında oluşan murakabe dairelerini konu edinmektedir. Öncelikle ilgili kavramlar kısaca açıklanmış ve sonra da bu kavramların içeriğinden oluşan beş murakabe dairesinden söz edilmiştir. Bunlar: Öz benliğin şehâdeti, insanların şehâdeti, eşyanın şehâdeti, meleklerin şehâdet ve tescilleri ve nihâyet Hak Teâlâ'nın murakabe ve şehâdeti olarak sıralanmıştır. Daha çok âyetlerden yola çıkılmış, açıklayıcı rivayetlere yer verilmiş, zaman zaman tefsirlerimize müracaat edilmiş ve kimi zaman da konuyla ilgili sosyal psikoloji ve psikoloji alanındaki kaynaklara atıfta bulunulmuştur. Bu çalışmanın, kişilik eğitimi ve irade yönetimi alanında yapılan çalışmalara mütevazı bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Öz Denetim, Murâkabe, Şâhitlik, Basîret.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adem Ergül, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, adem.ergul@izu.edu.tr

Testimony, Watchfulness, Vision, Sight and Insight in the Qur'ān as a Means of Strengthening Self-Control

Abstract

The infinite desires of the soul, the target-diverting delusions and temptations of the inner and outer circles, and the corresponding fulfilment of responsibilities in the proper order of importance necessitate a strong self-control. As a manifestation of His mercy, God Almighty, Who knows best the human being He has created, has informed man in the Qur'ān about the means of strengthening self-control. The consciousness of testimony and watchfulness is among these means. This article focuses on the watchfulness circles formed around the Qur'ānic words such as testimony, watchfulness, vision, sight and insight. We first explain the related concepts briefly and then analyse the five circles of watchfulness consisting of the contents of these concepts. These are listed as the testimony of the core self, the testimony of people, the testimony of things, the testimony and registration of angels, and finally the testimony and awareness of God. Throughout our analyses, for the most part we examine these notions on the basis of the Qur'ānic statements, and then on explanatory narrations, on exegetical references and on theories found in the field of social psychology and psychology on the subject.

Keywords: Qur'ānic Exegesis, Self-Control, Awareness, Testimony, Vision.

المراقبة، الشهادة، الرؤية، البصر و البصيرة في القرآن الكريم وسيلة لتقوية إدارة الذات

الملخص

رغبات النفس اللامحدودة، ووجوب الوفاء بالمسؤوليات وفق أولوياتها في مواجهة الإغراءات التي تحمل الفرد بين الحين والآخر على الانحراف عن غايته، تجعل من الضرورة بمكان امتلاك الإنسان القدرة على ضبط الذات والسيطرة عليها. فالله تعالى الأعم بمن خلق، قد زود الإنسان تفضلاً منه ورحمةً من خلال ما جاء في القرآن الكريم بوسائل تساعد على التحكم بالذات وضبط توجهاتها، ومن هذه الوسائل شعور الشهادة والمراقبة. وسنلقي الضوء في هذه المقالة للمصطلحات القرآنية الخمس الآتية: الشهادة، المراقبة، الرؤية، البصر، البصيرة، والتي تشكل مفهوم المراقبة وتحدد هويتها، فنعرض بداية للمصطلحات السابقة بإيجاز، ثم نتناول درجات المراقبة التي تشكلها هذه المصطلحات والتي نحددها فيما يلي: شهادة الذات، شهادة الناس، شهادة الخلق، شهادة الملائكة، ونهاية شهادة الحق سبحانه وتعالى. وقد اعتمدنا في كلامنا حول هذه المصطلحات على الآيات القرآنية بقراءتها المختلفة وما ورد حولها من آراء في التفسير، مع الاستفادة من مصادر علم النفس وعلم الاجتماع فيما يلقي الضوء على هذه المصطلحات. وأرجو أن تساهم هذه الدراسة بإضافة متواضعة في مجال الدراسات القرآنية النفسية من خلال تسليط الضوء على التربية الذاتية وضبط الإرادة.

الكلمات المفتاحية: التفسير، إدارة الذات، المراقبة، الشهادة، البصيرة.

Giriş

İnsanın kendisini yönetmesi anlamında “kişisel organizasyon” becerisi, hayat kalitesini etkileyen önemli bir yönetim alanıdır. Yönetim ve organizasyon denilince, çoğu zaman liderlik konumunda bulunan kimselerin diğer insanlar üzerindeki yönetim faaliyetleri anlaşılrsa da yönetimin en dar çerçevesi ve buna karşılık en önemli ve zor olanı, kişinin kendisini yönetebilmesidir, denilebilir. Her bir insanda -nitelik ve nicelik farklı olsa da- bulunan kabiliyetler, beceriler, imkânlar, fırsatlar ve sorumluluklar, ciddi bir organizasyonu gerekli kılar. Duyguların yönetilmesi, belli alanlara yönelik iradenin oluşması, davranış şekillerinin seçimi ve sonuçta hesap verebilir bir özgüvenin gerçekleşmesi, kişisel organizasyondaki başarı nispetinde olacaktır.

Kişisel organizasyonun en önemli fonksiyonlarından biri de hiç şüphesiz eskilerin “murakabe-i nefis” diye ifade ettikleri “öz denetim” becerisidir. Öz denetim, “Daha önemli bir hedefe ulaşabilmek için kişinin tepkilerini, davranışlarını veya başka amaca yönelme eğilimini denetleyip kısıtlaması, otokontrol yapabilmesi”¹ demektir.

İnsan bazı yönleri itibariyle dıştan yönetilebilen ve yardım almaya ihtiyaç hisseden bir varlık olsa da onun gerçek yönetimi, kendi öz benliği ile gerçekleştirmesi gereken iç yönetimidir. Zira insan, çok katmanlı bir varlıktır; onu dıştan tanımak ve yönetmek, çoğu zaman imkânsızdır.

Böylesine derin bir yapının keşfinde ve yönetilmesinde ve daha özelde öz denetiminde, ilâhî rehberliğin (hidâyetin) son mesajı olan Kur'an-ı Kerim neler söylemektedir? Konunun derinliği ve genişliği göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu muhtevanın bir makalenin sınırlarını aşacağı bir gerçektir. Zira öz denetime katkısı olan çok sayıda konu ve kavramdan bahsetmek elbette mümkündür. Allah Teâlâ'nın her şeyi bilmesi, her şeyden haberdar olması, ahiretin varlığı, hesaba çekilme gerçeği, amellerin değerlendirileceği bir mîzanın (terazinin) kurulacak olması, mükâfat ve ceza (cennet-cehennem) meseleleri gibi inanç boyutunda sayılabilecek hususların yanı sıra, ibadet hayatındaki disiplin, amel ve davranışlardaki muayyen sınırlara riayet etme zarûreti, ahlâkî değer ölçülerinin hemen hepsi, bir öz denetim vasıtası olarak değerlendirilebilecektir.

¹ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005), “Öz denetim”, 1554.

Konunun böylesine geniş çerçevesi içinde biz sadece *şahidlik*, *ru'yet*, *basîret* ve *murakabe* kavramları bağlamında Kur'an'da ortaya konulan muhtevanın öz denetime katkısına yer vermiş olacağız. Kur'an'da ve islâmî ilimlerde şehâdet ve murakabe kavramlarının kullanımına yönelik çok sayıda araştırmann yapıldığı² bir gerçek ise de konunun Kur'an çerçevesinde öz denetime katkısı anlamında bir çalışmanın yapıldığını tespit edemedik. Bu yönüyle bu çalışmanın alana dair mütevazı bir katkı sunacağına inanıyoruz. Bu itibarla makalenin konusu, bir kavram çalışmasından ziyâde, bu kavramların oluşturduğu denetim çerçevesi ve bu çerçevenin insandaki “*murakabe-i nefis*” fonksiyonuna yönelik katkısı olacaktır.

Hz. Peygamber'in günahı tarif ederken “*İçini rahatsız edip göğsünü tormalayan ve başka insanların görüp muttali olmasını istemediğın şeydir*”³ ifadesi, başkaları tarafından görülme hissinin, öz denetime katkısını göstermesi bakımından önemli bir tespittir. Suç ve günahın çoğunlukla yalnızken ve kimsenin görmediğı تنها ortamlarda işleniyor olması da görünür olma halinin, bir şekilde koruyuculuğuna işaret etmektedir. Günümüz sosyoloji ilminin önemli bir alanı olan *sosyal etki* mekanizmasında da görülme ve değerlendirilme duygusunun, insan davranışlarına olan yönlendirici etkisinin belirleyici bir unsur olarak kabul gördüğünü söylemek mümkündür.⁴

² *Şehâdet ve murâkabe* kavramları hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Zeki Kılıç, *Şehâdet Sözcüğünün Semantik Açından İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001); Ali Kaya, *Kur'an-ı Kerim'de Şehâdet Kavramı*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Hüseyin Halil, *Kur'an'da Şehâdet Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Sümeyye Saygın, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Sağlam Bir Toplum Yapısı Oluşturmada Şehâdet Kavramı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Mevlüt Erten, “Kur'an'da Murâkabe ve Münafıklar”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/11 (2014), 207-231; Mevlüt Erten, “Kur'an'da İnsan Yetiştirme Düzeni Olarak Murâkabe”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2 (2014), 319-348; Lokman Bedir - Kerim Özmen, “Kur'an'da ra-ka-be (رقيب) Kökü Ve Rakib (راقب) Kelimesinin Anlam Sahası”, *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2020), 333-374.

³ Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Şahîhu Müslim=el-Câmi'u ş-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Birr”, 14 (2553).

⁴ Konuyla ilgili bilgi, gözlem ve deneyler için bk. Elliot Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012), 417-489.

Bu makalede, yukarıda zikredilen dört kavramın kısaca anlamlarına dikkat çekilecek ve sonra da bu kavramlar çerçevesinde Kur'an'da oluşturulan şehâdet dairelerine ve bunların insan irade ve davranışlarına olan etkilerine dikkat çekilmiş olacaktır.

A. Öz Denetimle İlgili Kavramlardan Şehâdet, Ru'yet, Basar/Basîret ve Murâkebe

1. Şehâdet (شهادة)

Şehâdet (شهادة) kelimesi, Arapça'da ş-h-d (ش-ه-د) harflerinden oluşan bir mastardır. Ş-h-d maddesi genel olarak, bir yerde bulunmak, bir şeyi bilmek ve bildirmek anlamında kullanılır.⁵ Şühûd (شُهُود) ve şehâdet (شهادة) ise bir şeyi gözle görmek ya da basiretle/akılla idrak etmek suretiyle, o şeyin ya da o hadisenin olduğu yerde hazır bulunmak anlamındadır. Bununla beraber şühûd, sadece hazır bulunmak anlamında, şehâdet ise basar ve basiretle görmek ve idrak etmek suretiyle bir yerde hazır olmak manasında kullanılması daha çok tercih edilmiştir. Yine şehâdet, görmeye dayalı bir bilgiden ortaya çıkan söze denilmiştir.⁶ Görmeye dayanması sebebiyle şehâdet, kesin haber olarak da değerlendirilmiştir.⁷

Çoğulu şehdün (شُهُودٌ) ve sühhedün (شُهُودٌ) olarak kullanılan şâhid (شَاهِد) ise bir olayı gören, idrak eden kimseye denir. Şühûd (شُهُود) ve eşhâd (أَشْهَاد) kelimeleri ise kendisi de bir çoğul olan şehdün (شُهُودٌ) kelimesinin çoğuludur ki çok sayıda şâhidler demektir. Şehîd (شَهِيد) de şâhid anlamındadır ve çoğulu şühedâ (شُهُدَاءٌ)dir. Şehîd kelimesi Allah yolunda can veren kimse hakkında da kullanılmıştır.⁸

Aynı kökten türeyen ve birinin yapılan işi ya da gerçekleşen hadiseyi görmesini istemek anlamına gelen istişhâd (اِسْتِشْهَاد) ise aynı zamanda görgü

⁵ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Amman: Dâru'l-Fikr, 1979), "شهادة", 3/221.

⁶ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh: Tâcu'l-lüğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgâfûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1984), "شهادة", 2/494-495; Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), "شهادة", 267-268; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûsu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmusu'l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı, 2013), "Şehâdet", 2/1475-1476.

⁷ Cevherî, "شهادة", 2/494-495.

⁸ Cevherî, "شهادة - شهد - شاهد", 2/494-495; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu istulâhâti'l-funûn ve'l-ülûm*, thk. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü'lübân, 1996), "شهادة", 1/1045.

tanığından müşâhede ettiğini gerekli hallerde haber vermesini talep etmek demektir.⁹

Şehâdet kelimesi terim olarak ise “herhangi bir hakkın, lehte veya aleyhte olacak şekilde yakînî bir bilgiye dayanarak haber verilmesidir.” Haberi veren kişiye şahid ismi verilmiştir. Tarifte zikredilen haktan maksat, malî ya da diğer hak çeşitlerinden biri olabilir. Bu hakkın kapsamına Allah hakkı ya da kul hakkı girebilir. Ancak çoğu zaman malî haklar alanında kullanıldığını ifade etmek gerekir.¹⁰

Kelime, çeşitli kalıplarıyla Kur’an-ı Kerim’de 160 yerde kullanılmıştır.¹¹ Kur’an’daki kullanımlarında, genel olarak bir şeye ya da herhangi bir olaya, basar (görme duyusu) ya da basiretle muttali olmaya vesile olacak şekilde bir yerde hazır bulunma ya da kesin bilgiye dayalı bir hakikati ifade etme anlamındadır.¹² Dünyada iken uzuvlarla yapılan amel ve davranışlara şahid olma ve âhirette ise bu şehâdete dayalı olarak -istenmesi halinde- söz konusu şahidlerin ilâhî huzurda şehâdetinde bulunmaları Kur’an-ı Kerim’in dikkat çektiği alanlardır. Şahidlerin kimler ya da neler olabileceği de beyan edilmiştir.

2. Re’y (رأى)

R-e-y (ر-أ-ي) harflerinden oluşan ra’yün (رأى) kelimesi, gözle ya da basiretle/akılla görme ve göstermeye delalet eder. Bir kimsenin herhangi bir konu hakkındaki görüş ve kanaati anlamında da kullanılır. Çoğulu ârâ’ (آراء)’dır.¹³

Kelimenin Kur’an’da kullanıldığı anlamlar hakkında Râgıb el-İsfehânî (öl. 502/1108) şu tespiti yapar:

“Ru’y (رؤية), görüleni idrak edip anlamaya denir. Bu da insanın idrak melekeleri ile olur. Şöyle ki: 1. Herhangi bir şeyi ya da hadiseyi “baş gözüyle görmek”, 2. Vehim, hayal ve rüya yoluyla bir şeyi anlamak, 3. Tefekkürle bir şeyi kavramak, 4. Akıl yoluyla bir şeyi idrak etmek. Söz konusu kelime, doğrudan iki mef’ul (nesne) aldığı durumlarda bilmek (‘ilm) anlamında, ilâ (الى) harf-i cerri ile

⁹ Halil b. Ahmed, “استشهاد”, 2/ 363.

¹⁰ Tehânevî, “شهادة”, 1/ 1043.

¹¹ Muhammed Fuâd Abdülbaķi, *el-Mu’cemu’l-mufehres li elfâzi’l- Kur’âni’l-Kerim*, (İstanbul: 1984), 388-390.

¹² Râgıp, *Müfredât*, 267-268.

¹³ Halil b. Ahmed, “رأى”, 2/ 83; İbn Fâris, “رأى”, 2/472; Âsım Efendi, “رأى”, 6/728.

geçişlilik sağlandığında ise çoğunlukla bir şeye ibret nazarıyla bakmak mânasında kullanılmıştır. Rü'ya ise uykuda görülen şeylere denilmiştir.¹⁴

Kur'an'da çeşitli kullanım kalıpları içinde 333 yerde geçmektedir.¹⁵

3. Basar-Basîret (بصر-بصيرة)

Basar (بصر), göz anlamındadır. Çoğulu ebsâr (أبصار)'dır. Basîret (بصيرة) ise herhangi bir konuda o işin hakikatine yönelik kalpte oluşan kanaate denir ki bunun da çoğulu besâir (بصائر)'dir. Lisanimızda kalp gözü denilince kastedilen çoğu zaman basirettir. Yine koruyucu olarak giyilen zırha ve bir konu hakkında isabet kaydeden ferâsete ve kimi zaman da kişinin ibret alma özelliğine basiret denilmiştir¹⁶. Basar, bir şeyi görmek demektir. Esasen basîret de kelimenin bu anlamda kullanılmasıdır. Yine basîret kelimesi, kesin delil anlamına da gelir. Esasen bütün bu mânaların temeli, bir şeyin açığa çıkması ve vuzuha kavuşması demektir.¹⁷ Gözde bulunan görme özelliğine de basar denildiği olmuştur. Basiret, göz anlamında neredeyse hiç kullanılmaz. Basar kelimesinin de kalbin idrakinin iştirak etmediği gözle görmek anlamında kullanıldığı çok nadirdir.¹⁸

Allah Teâlâ'nın bir ismi de "el-Basîr"dir¹⁹ ki, fâil kalıbında her şeyi gören anlamında bir sıfattır.²⁰ Hiçbir şeyin kendisinden gizli kalamayacağı şekilde bir görme vasfına işaret eder ki, bu görme de O, yaratılmışlarda bulunan görme vasıtalarına benzer bir vasıtaya ihtiyaç duymaktan da münezzehtir.²¹

Kur'an-ı Kerim'de muhtelif kalıplarda olmak üzere basar kelimesi 147 yerde geçmektedir.²² Geçtiği yerler itibarıyla kelime, göz, görmek, idrak etmek, ibret almak, ferâset, bilgi, hakikat ve şahit gibi anlamlarda kullanılmıştır.²³

¹⁴ Râgıp, *Müfredât*, 208-209.

¹⁵ Fuad Abdulbakî, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, 280-285.

¹⁶ Halil b. Ahmed, "بصر", 1/141-142; Asım Efendi, "بصر", 2/1760-1761.

¹⁷ İbn Fâris, "بصر", 1/ 253-254.

¹⁸ Râgıp, *Müfredât*, 49-50.

¹⁹ el-Bakara 2/96, 110, 233; Âl-i 'İmrân 3/15, 20, 156; el-Mâide 5/71.

²⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdulmuhsîn et-Türkî (Kâhire: Dâru Hecc, 2001), 2/283.

²¹ Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed el- Ġazalî, *el-Maḥṣadu'l-esnâ şerhu me'ânî esmâu'llâhi'l- ḥusnâ*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 91.

²² Fuad Abdulbakî, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, 121-123.

²³ Râgıp, *Müfredât*, 49.

4. Murâkabe (مراقبة)

Arapça'da beklemek, gözetlemek, izlemek, kontrol etmek anlamında r-k-b (ر-ق-ب) kökünden²⁴ türeyen ve râkabe (راقب) fiilinin mastarı olan murâkabe (مراقبة) kelimesi, esasen Kur'an'da bu kalıpta kullanılmaz. Sözlükte bir şeyi korumak, gözetlemek ve denetlemek anlamında kullanılagelmiştir. Son dönemler itibariyle daha çok tasavvufî bir terim olarak da kullanılan murakabe, her işte Allah Teâlâ'nın rızasını gözetmek ve Hak Teâlâ'nın her haline muttali olduğunu düşünerek kendi üzerinde öz disiplin sağlamak anlamında kullanılmıştır.²⁵ Bu yönüyle kelime, gözetlemede çift taraflı bir yapı arz etmektedir.²⁶

Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olarak da kullanılan er-Rakîb (الراقيب) ise koruyan (hâfız), bekleyip gözetken ve bir nesnenin ortaya çıkmasını ve gerçekleşmesini gözetleyen demektir.²⁷

Râgıp el-İsfehânî (öl. 502/1108), rakîb kelimesinin boyun anlamına gelen rakabe (راقبة)'den türemiş oluşuna dikkat çekerek, koruyucu ve gözetleyici kimsenin, koruduğu ya da gözetlediği kimsenin başına bir iş gelmesinden onu muhafaza etmesi ya da bekleme esnasında kendi boynunu yukarı kaldırması itibarıyla söz konusu kelimenin bu mânada kullanıldığına işaret eder.²⁸

Kur'an-ı Kerim'de isim, fiil ve sıfat olarak 24 yerde geçmektedir.²⁹

Şimdi bu kelimelerle oluşan şehâdet ve murakabe dairelerinin neler olduğuna ve öz disipline olan katkılarına âyetler ışığında daha yakından bakmaya çalışacağız.

B. Öz Denetimi Güçlendiren Şehâdet ve Murâkabe Daireleri

İnsanın öz benliğinin kendisine şehâdeti, Hakk'ın şehadetinden sonra en yakın ve en gerçekçi şehâdetdir. Kişi kendisini bir şekilde kandırabilir; fakat asla kendisinden kendisini gizleyemez. Gerek yapıp ettiği her şeyi ve gerekse bilinçli olarak ortaya koyduğu davranışların arka planı diyebileceğimiz niyetlerini çok iyi bilir. Bu itibarla şehâdet ve murakabe dairelerine müşahhasan mücerrede doğru

²⁴ Cevherî, “راقب”, 1/137-138; Âsım Efendi, “راقب”, 1/90.

²⁵ Âsım Efendi, “مراقبة”, 1/428-429.

²⁶ Cevherî, “مراقبة”, 1/138.

²⁷ Cevherî, “راقب”, 1/137; Âsım Efendi, “راقب”, 1/427.

²⁸ Râgıp, *Müfredât*, 201.

²⁹ Fuad Abdulbakî, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, 323-324.

öz benliğin ve uzuvların şehâdetinden başlanacak ve sonra sıra ile insanların, eşyanın ve meleklerin şahitliğine yer verilecek ve nihayet görünen ve görünmeyen her şeyin yegâne şahidi ve murakıbbı olan ve ilmiyle her şeyi kuşatan Allah Teâlâ'nın şehâdeti ile konu tamamlanmış olacaktır.

1. Öz Benliğin ve Uzuvların Şehâdeti

Kur'ân-ı Kerim, insanın yaratılışının başlangıcında Rabbi ile kendisi arasında rubûbiyyet ve ubûdiyyet sözleşmesi yapıldığından ve kendisinin yine bizzat kendisine şahit kılındığından bahseder.³⁰ Literatürde "Elest bezmi" diye ifade edilen bu sözleşmede o, Rabbinin Allah Teâlâ olduğunu kabul eder. Aynı âyette böyle bir sözleşmeye şahit kılınma gerçeğinin ilâhî bir mesajla kendisine bu şekilde haber verilmesinin sebebi olarak da kıyamet gününde böyle bir durumdan haberim yoktu dememesi için olduğuna dikkat çekilir.

İnsanın öz benliği ya da hakikati diye ifade edilen nefesine (zatına)³¹ fücür ve takvânın ilhâm edilmesi³² de onun kendisine zarar verecek ve aynı şekilde kendisini koruyabilecek bir donanımla ya da bunların bilgisiyle teçhiz edildiğini gösterir.³³

İnsanın kendisine şehâdetinde böylesine fitrî bir donanımla yaratılmış olmasıyla yetinilmemiş, ona ayrıca peygamberler vasıtasıyla hak-batıl, doğru-yanlış, güzel-çirkin ve nihayet, hidâyet ve dalâletin bilgisi de açık ve anlaşılır bir şekilde verilerek şahitlikte daha da donanımlı olması temin edilmiştir.

İlâhî bir ihsan olarak lütfedilen bu donanımlar, başlangıç itibariyle şehâdetin vebî temelleridir. Sorumluluğun zeminini oluşturan bu imkânların yanı sıra görme, işitme ve idrak etme hususiyetleri de şehâdeti güçlendirecek bilgi vasıtaları olarak gösterilmiştir.³⁴

Böylesine çok yönlü bir teçhizden sonra insan, kendi zatına dönük âdeti bir göze dönüşmüştür. Kıyâme sûresindeki şu ifade, onun bu vasfına dikkat çeker:

³⁰ el-A'râf 7/172.

³¹ Nefs kavramı hakkında bk. Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî, *Mu'cemü't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazile, 2004), 204-205.

³² eş-Şems 91/8.

³³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 8/5857.

³⁴ en-Nahl 16/78.

بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرَهُ ﴿١٥﴾

“Doğrusu insan birçok mazeretler ileri sürse de kendi öz hakikati üzerine bir basirettir (idrak edici bir göz ve şahittir).”³⁵

Kalp gözü olarak da ifade edilen basîret, yukarıda da geçtiği gibi vicdânî bir idraktır. Kişinin öz benliğinin, kendi yaptıkları hakkında hayır-şer, güzel-çirkin, doğru-yanlış gibi vardığı sonuçlar, onda var olan bu vicdânî kaynağın da bir eseridir.³⁶ Hz. Peygamberin Vâbisa³⁷ isimli sahabeye söylediği şu sözler de insanın bu yönüne işaret eder. Vâbisa anlatıyor:

Resûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem-'in huzûruna varmıştım. Bana:

“İyiliğin ne olduğunu sormaya mı geldin”, buyurdu.

“Evet”, dedim.

O zaman şunları söyledi:

“Kalbine danış. İyilik, öz hakikatının (nefsinin) uygun gördüğü ve yapılmasını kalbin onayladığı şeydir. Günah ise içini tırmalayan ve başkaları sana yap diye nice nice fetvalar verse bile içinde şüphe ve tereddüt uyandıran şeydir.”³⁸

İnsanın kendi zâtı üzerine bir basiret oluşu hakkında Muhammed Hamdi Yazır'ın şu tespitleri de dikkat çekicidir:

“Bu ayet (el-Kıyâme 75/14-15) çok dikkate değer bir ayettir. Burada insanın tam hakikati tanıtılmıştır. İnsan, ne yaptığını bilmeyecek bir bedenden ibaret değil, kendini bilen, kendi kendini vicdanında duyan bir basîret, diye anlatılmıştır ki nefs-i nâtıkayı yani insanın canlılar arasındaki yerini belli eden cevheri bildirir. İnsanın hakikati, böyle kendine karşı bir basîret, bir kalp gözü olduğu için insan olan, kendinde olup biten, yani ruhuna, bilincine ilişmiş bulunan

³⁵ Kıyâme 75/14-15.

³⁶ bk. Musa Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2007), 77-80.

³⁷ Esed oğulları kabilesinden olan Vâbisa b. Ma'bed, hicretin dokuzuncu yılında on kişilik bir heyetle kabilesini temsilen Hz. Peygamberin yanına geldiler ve Müslüman olduktan sonra geri döndüler. Daha sonraları Kûfe ve Rakka'da yaşayan Vâbisa'nın Rakka'da vefat ettiği bilinmektedir. 'Ahmed b. 'Ali b. Hacer el-'Askalânî, *el-İşâbe fi temyîzi 's-şahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, 1415/1995), 6/461.

³⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Musnedu Ahmed b. Hanbel*, nşr. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 4/227-228.

her şeyi duyar. Yaptığı bütün fiil ve hareketlerine kendi vicdanında kendisi tanık bulunur. (...) Şu hâlde insanın hakikati, başkasına karşı görünen, söylenen değil; onun kendi nefsinde, kendi vicdanında duyduğu ne ise odur. Âhirette Allah katında göreceği de ondan ibarettir.”³⁹

Ahlâk nazariyesinde de “insanın içinde bulunan ahlâkî otorite, ahlâkî değerler ve eylemler hakkında hüküm verme ve yargılama yeteneğini ifade eden vicdâna”⁴⁰ büyük yer verilmiş ve hatta ahlâkın en önemli kaynaklarından biri olarak gösterilmiştir.⁴¹

Her şeyi görüp bilen ve kişiye kendisinden bile daha yakın olan Yüce yaratıcıdan⁴² sonra, denilebilir ki insan üzerindeki en etkili şahid yine insanını kendisidir. Kişinin kendisinden kaçıp gizlenmesi mümkün değildir. Yalancı mazeretlerle kendisini kandırması ya da yaptığını meşrûlaştırma çabası, bir iç mekanizma olarak çalışsa bile kendi kendisiyle baş başa kaldığında hakikat yine bütün çıplaklığı ile gün yüzüne çıkacaktır. Bu yönüyle insan, hesap görücü olarak kendisine yeten bir varlıktır. Nitekim kıyamet gününde kişinin amellerinin yazılı olduğu defter (kitap) kendisine verilirken söylenen şu ifade, öz benliğin şehadetinin inkâr edilemez gerçekliğine işaret eder:

﴿أَفْرَأَ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾ (١٤)

“Oku bakalım, (yapıp ettiklerinin sayıp döküldüğü şu) kitabını; bugün kendi adına hesap görücü olarak sen sana yetersin!”⁴³

İnsanın kendine şehâdeti, sadece vicdanının diğer bir ifadeyle öz benliğinin şehâdetiyle sınırlı değildir. Kur'an, uzuvların da yapıp ettiklerine karşı birer şahid olarak özellikle kıyamet gününde konuşturulacaklarını haber verir:

﴿الْيَوْمَ نَحْطِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ (65)

“O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder.”⁴⁴

³⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 8/5479.

⁴⁰ Osman Demir, “Vicdan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 43/100-102.

⁴¹ Bk. Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 109-119.

⁴² Kâf 50/16.

⁴³ el-İsrâ 17/14.

⁴⁴ Yâsîn 36/65.

Şâhid uzuvlar olarak eller ve ayaklar zikredildiği gibi diller, gözler, kulaklar ve hatta derilerin bile birer şâhid olarak konuşturulacakları ifade edilmiştir.⁴⁵

Uzuvların şâhitlikleri esnasında ne konuştuklarının da açık bir şekilde sahibi tarafından anlaşılabilceğini Kur'an'ın şu beyânından anlıyoruz:

*“Onlar derilerine, ‘Niçin aleyhimize şâhitlik ettiniz?’ derler. Derileri de der ki; ‘Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu. İlk defa sizi O yaratmıştı ve yine yalnızca O’na döndürülüyörsünüz.’”*⁴⁶

Bu konuşmanın niteliğine dair müfessirler tarafından yapılan açıklamaları Râzî (ö. 606/1210) şu şekilde özetler:

“Uzuvların şehâdeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşleri üç grupta toplamak mümkündür. 1. Allah Teâlâ, bu uzuvlarda anlama ve konuşma özelliği yaratır; böylece onlar bir insanın şâhitlikte bulunması gibi şâhitlik yaparlar. 2. Yüce Allah, bu organlarda belli mânalara delâlet eden sesler ve harfler yaratır. Nitekim Mûsâ -aleyhisselâm- ile gerçekleşen konuşma bir ağaç vasıtasıyla olmuştur. 3. Bu uzuvlar hâl diliyle, şehadette buldukları kimsenin yaptığı amellere delâlet edecek tarzda hakikati ortaya çıkarırlar. Uzuvlardaki bu emâreler, şehâdet diye isimlendirilmiştir.”⁴⁷

Bu üç görüşü kendi içinde değerlendirmeye tabi tutan Râzî, böylesi yorumları gereksiz zorlama olarak görür ve âyeti zâhiri üzere anlamının önünde bir engel olmadığını ifade eder.⁴⁸

Âyet-i kerimede bu uzuvların sahiplerinin: *“Niçin bizim aleyhimize şâhitlikte bulunuyörsünüz”* sorusuna onların: *“Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu”* diye cevap vermeleri, bu konuşmanın âhîret ahvâline ait farklı bir tarzda ve fakat muhatabın anlayacağı şekilde bir konuşma şekli olduğu izlenimini vermektedir.

Vicdanın şehâdeti, amel ve davranışların arka planındaki niyet ve iradenin kontrolünü sağlarken, uzuvların şehâdet edecek olması da kişiye en yakın kendi

⁴⁵ en-Nûr 24/23, 24; Fussilet 41/19-23.

⁴⁶ Fussilet 41/22.

⁴⁷ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l- gayb* (Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1981), 27/116-117.

⁴⁸ Râzî, *Mefâtih*, 27/117.

cüz'ünden inkâr edemeyeceği zahirî şahitlerin varlığına dikkat çekmekte ve öz denetim yönünden nesnel anlamda en yakın daireyi oluşturmaktadır. Şâhitliğin bu dairesi, bir anlamda itiraf niteliğinde bir kesinlik ifade etmesi bakımından kişi üzerinde son derece etkili bir murakabe-i nefis duygusu oluşturacaktır.

2. İnsanların Şehâdeti

Öz denetimi güçlendirici hissî şehâdetlerin bir diğeri, insanın hemcinslerinin kendisi hakkında yaptığı şehâdetlerdir. Görülmek, izlenmektir. İzlenmek bir yönüyle tedirgin edici olsa da özellikle toplumun değer yargıları içinde kalmayı sağlayıcı bir unsur olması bakımından öz denetime katkı sağlar. İnsan, başkaları tarafından beğenilmeyi ve takdir edilmeyi arzu ettiği gibi dışlanmamayı ve ayıplanmamayı da ister. Bu yönüyle çevresini dikkate alır.

Mısır azizinin karısının Hz. Yusuf'la birlikte olma arzusunu gerçekleştirmek için kapıları kilitleyerek kimsenin bulunmadığı bir ortamı seçmesi⁴⁹, şâhitliğin öz disiplini sağlamada etkisini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Hukukî ve ahlâkî olmayan davranışların, çoğu zaman şâhitsiz ortamlarda işleniyor olması da insanlardan oluşan şâhitlik dairesinin koruyuculuğuna ve bir öz disiplin oluşturmasına işaret ettiği söylenebilir.

İnsanın insana şehâdetinin hem dünyevî ve hem de uhrevî sonuçları olacaktır. Dünya hayatındaki şehâdet, muamelelerde haksızlığa uğramamak, her hak sahibine hakkını vermek, insanlar arasında ayırım gözetmeksizin adâleti ikame etmek ve toplumun değerlerini korumak içindir. Âhîret âleminde şehâdetin olacağıın haber verilmesi ise kişinin hem dünyada yapıp ettiklerine daha da dikkat etmesi ve hem de kendisi hakkında ilâhî mahkemede verilecek hükümde titiz bir adâletin gözetileceği bilgi ve inancını oluşturmak içindir.

İnsanlar arası muamelelerde adâleti temin etmek ve hakikatin ortaya çıkması adına şâhitlikte bulunmak, Kur'an-ı Kerim'de açıkça emredilmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَتِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوَّا أَوْ نَسُوا فَأَنْ تَعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا
{135}

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de

⁴⁹ Yûsuf 12/23.

olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şâhitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adâletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adâleti yerine getirmede nefsinizin arzularına uymayın. Eğer (şâhitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şâhitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁵⁰

İkili ilişkilerde ve özellikle alışveriş ve nikâh gibi akitlerde, boşanmalarda, had cezalarının uygulanmasında, yetimlere mallarını verirken ve vasiyetlerin ifâsında şâhitlik müessesesi son derece mühim görülmüştür.⁵¹ İrade beyanları, şâhitlikle pekiştirilmiş ve akitlere sadâkat sadece vicdanlara bırakılmamıştır. Böylece unutmaya, ihmal ve hıyanetten doğacak adâletsizliklerin önüne geçilmiş ve insanların istikamet üzere muamele ehli kimseler olmasına yardımcı olunmuştur.

Kişinin şâhitlik yapacak kadar bir bilgisi olduğu halde bundan kaçınması uygun görülmemiş ve böylelerinin kalplerinin günahkâr olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵² Birilerine duyulan kin ve düşmanlığın adâletsizliğe sebebiyet vermemesi için de şâhitliğe ehemmiyet verilmesi gerektiği ayrıca hatırlatılmıştır.⁵³

Yalancı şâhitlik ise büyük günahlardan biri olarak gösterilmiştir.⁵⁴ Özellikle iffetli kimselere yönelik zina isnadında bulunup da dört şâhit getiremeyenlere ağır yaptırımlar (seksen sopa) öngörülmüş ve böylelerinin Allah katında yalancılar olarak görüleceği haber verilmiştir.⁵⁵

İnsanın insana şâhitliğinde, şâhidin Allah’a ve âhîret gününe iman etme vasfı öne çıkmaktadır, denilebilir. Bu öne çıkmada etkili olan âmilin, müminde bulunan Allah’a karşı hesap verme hassasiyeti olduğu söylenebilir.⁵⁶ Diğer taraftan Kur’an’ın öncelikli muhataplarının inananlar olması da bu vurgunun öne çıkmasında elbette belirleyici olmuştur.

Şehâdet temeline dayanmayan birtakım iddialarda bulunmanın da gerçeklik adına hiçbir kıymetinin olmayacağı ayrıca vurgulanmıştır. Bu anlamda,

⁵⁰ en-Nisâ 4/135.

⁵¹ el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/6; el-Mâide 5/106; Nûr 24/2; et-Talâk 65/2.

⁵² el-Bakara 2/140, 283.

⁵³ el-Mâide 5/8.

⁵⁴ el-Hac 22/30.

⁵⁵ En-Nûr 24/4, 11-13.

⁵⁶ el-Hac 22/78; Nûr 24/2; et-Talâk 65/2.

meleklerin yaratılışına şahit olmadıkları halde onların cinsiyetlerini dışı olarak nitelendirenlerin sorumlu tutulacaklarına işaret edilmiştir.⁵⁷

İnsanın insana şehâdetinde bir başka husus, örneklik, görüp gözetme, kontrol ve nihâyet âhirette lehte ya da aleyhte şahitlikte bulunma meselesidir. Bu anlamda peygamberlerin şahitliğine ayrıca vurgu yapılmış ve sadece onlarla yetinilmemiş, ümmetlerinin de şahitliğine dikkat çekilmiştir.⁵⁸ Ümmet-i Muhammed'e hitap edilen şu âyet-i kerimde her iki şehâdete de işaret edilmiştir:

وَكذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

*“İşte böylece, siz insanlara şahid olasınız, peygamber de size şahid olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık.”*⁵⁹

Burada işaret edilen şehâdetin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Taberî (öl. 310/923), İbn Atiyye (öl. 541/1147) ve Razi (öl. 606/1210) gibi kimi müfessirler, bu şehâdetin mahşer günü olacağını, ümmet-i Muhammed'in, diğer peygamberlerin kendi dönemlerinde ümmetlerine ilâhî mesajı tebliğ ettiklerine tanıklıkta bulunacaklarını ve Hz. Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem-'in ise kendi ümmetinin mümin oluşuna ve amellerine şahid olacağını ifade ederler.⁶⁰ Kimi müfessirler ise konuyu âhiretteki şehâdete ilaveten bunun dünya hayatıyla alakalı bir şahidlik şeklinde de anlaşılabilirliğini ve hatta böyle bir şehâdetin “vasat ümmet” olarak tavsif edilen bu ümmetin bir misyonu olarak takdim edildiğini söylerler. Kur'an Yolu isimli tefsirde bu konuda şu açıklamalara yer verilir:

“Âyetin üslûbundan, bu şahitlik konusunun ‘vasat ümmet’ nitelemesiyle ilgisi olduğu anlaşılmalıdır. İslâmî literatürde şahid kelimesinin ‘örnek’ ve ‘delil’ anlamında da kullanıldığını dikkate alarak bu kelimeyi ‘örnek ümmet’ veya gerçek insanlığın nasıl olması gerektiğine dair bir ‘delil değeri taşıyan toplum’ şeklinde anlamak ve böylece âyetin söz konusu bölümünü şöyle yorumlamak daha uygun gözükmektedir: Allah, Muhammed ümmetini, din ve dünya konusunda her türlü aşırılıklardan uzak, akıllı, itidalli, adâletli ve dengeli bir

⁵⁷ ez-Zuhruf 43/19.

⁵⁸ en-Nahl 16/89.

⁵⁹ el-Bakara 2/143.

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/629-638; Ebû Muhammed Abdülhak b. Atiyye el-Endelûsi, el-Muharrarü'l-veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-Azîz, thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî vd. (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1428/2007), 1/368-369; Razi, *Mefâtiḥ*, 4/111-112.

ümme kılımsı; bu ölçülere göre oluşmuş görüş ve inançlarıyla, fıtratı bozulmamış her insanın kolaylıkla takip edebileceği sadelikteki güzel ahlâk ve yaşayışlarıyla onları bütün insanlara örnek bir nesil, bütün bu güzel nitelikleri sebebiyle üstün insanlığın ne olduğunu gösteren, kanıtlayan bir delil kılmıştır. Bu özellikleriyle onlar iyi toplumlar için lehte, kötüler için aleyhte bir delil ve şahit olacaklardır. Böylece âyet dolaylı olarak Müslümanlara, din ve dünya işleri konusunda başkalarını örnek alıp taklit etmek yerine, başkalarına örnek olmaları; dünya milletleri karşısında pasif ve alıcı değil, aktif ve verici olan bir konuma yükselmeleri; maddî ve mânevî alandaki bu konumlarıyla özenilen ve izlenen bir toplum düzeyine ulaşmaları sorumluluğunu da getirmektedir. Kuşkusuz idealde bütün insanlar ve realitede bütün Müslümanlar için din ve dünya işleri hususunda doğru, adâletli ve en üstün örnek, ölçü ve önder Hz. Muhammed olduğu için âyetin devamında Peygamber'in de Müslümanlar hakkında bir şahit, yani en iyinin ölçüsü, örneği ve kanıtı olduğu ifade buyurulmuştur.”⁶¹

Âhirete iman eden müminler için peygamberin ve diğer insanların orada yapacakları şehâdet de öz disipline verdiği katkı anlamında son derece etkilidir. Şu âyetlerdeki üslûp ve mâna, yüreklere böyle bir şuur kazandırma maksadına yönelik gibidir:

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿41﴾

“Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak!”⁶²

وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“De ki: Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir. Sonunda, gizliyi de açığı da bilen huzuruna çıkarılacaksınız ve O, size yapmış olduklarınızın ne olduğunu haber verecektir.”⁶³

İnanan bir mümin için amellerinin, Allah ve resûlü tarafından ve hatta diğer müminler tarafından değerlendirilmeye alınacak olma bilgisi, son derece etkili bir öz disiplin aşısı vazifesi görecektir. Zira utanma ve itibardan düşme kaygısı, insan

⁶¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/229-230.

⁶² en-Nisâ 4/41.

⁶³ et-Tevbe 9/105.

davranışlarını yönlendiren önemli bir psikolojik kaygıdır.

Müminlerin gözünde ve gönlünde bir kimse hakkında oluşan olumlu ya da olumsuz kanaat de onun âhiret hayatına yönelik bir delil niteliğinde görülmüştür. Bu yönüyle iyilik ve güzelliklere şahitleri çoğaltmak kişinin lehinde bir delil olacağından, Kur'an'da bu çeşit örnekliklere de işaret edilmiştir.⁶⁴

Enes -radıyallahu anh-'in anlattığına göre Hz. Peygamber ile bazı sahâbiler birlikte bulunurlarken onların yanından bir cenaze geçti. Ashaptan bazıları o cenazeyi hayırla andı. Bunun üzerine Nebî -sallallahu aleyhi ve sellem-:

“Kesinleşti” buyurdu.

Sonra bir cenaze daha geçti. Orada bulunanlar onu da kötülükle andılar. Resûl-i Ekrem yine:

“Kesinleşti” buyurdu.

Bunun üzerine Ömer İbnu'l-Hattâb:

“Ne kesinleşti ey Allah'ın elçisi?” Diye sordu. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu:

*“Şu önce geçen cenazeyi hayırla andınız; bu sebeple onun cennete girmesi kesinleşti. Bu berikini kötülükle andınız; onun da cehenneme girmesi kesinleşti. Çünkü siz (mü'minler), yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz.”*⁶⁵

Öz denetimi güçlendirici murakabe daireleri arasında insanların şahitliği, müşahhas bir şehâdet olması bakımından kişi üzerinde son derece etkin bir şahitliktir. İnsan, özellikle tanıdığı kimselerin bakışları arasında, kendisini hukûkî ve ahlâkî sınırlar içinde kalmaya daha fazla zorlayacak ve zamanla bu kontrollü davranış, kendisinde meleke haline gelebilecektir. Bu yönüyle Kur'an-ı Kerim'de emredilen “sâdıqlarla beraber olma”⁶⁶ emri, kişiliğin sıhhatli bir değerler sistemi içerisinde korunması ve gelişmesi bakımından bir sığınağa ve barınağa işaret eder gibidir. Vicdanın sesi, iradenin doğru yönetilmesinde kimi zaman yetmeyebilecektir. Zira onun duyulmasını engelleyici iç ve dış unsurlar yani öz

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/52, 64, 81; el-Mâide 5/83, 111; Hûd 11/54.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Şahîhu'l-Buhârî=*el-Câmi' uş-şahîh*, nşr. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Cenâiz”, 86, “Şehâdât”, 6.

⁶⁶ et-Tevbe 9/119.

nefsinin fısıltıları⁶⁷, insan ve cin şeytanlarının saptırıcı vesveseleri⁶⁸, zaman zaman iradeyi zaafa uğratabilecek ve söndürebilecektir. Böylesi durumlarda örnek insanlardan oluşan sıhhatli muhitler, değerler çerçevesinde kalabilme adına öz denetimi kolaylaştırıcı olacaktır.

3. Eşyanın Şehâdeti

İnsanla eşya/varlık arasında bugün için tespiti mümkün olan ve henüz olmayan sayısız ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Bu ilişkiler içinde şehâdeti ilişkisinden de söz edilebilir mi? Kur'ân-ı Kerim'in konuya yönelik işaretleri ve onun ilk müfessiri olan Hazret-i Peygamber'in beyanlarına baktığımızda eşyanın da insanın lehinde ya da aleyhinde bir şehâdetinin söz konusu olabileceğini göstermektedir. Kur'ân'da şöyle buyrulur:

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ﴿١﴾ وَأُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَنْقَالَهَا ﴿٢﴾ وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا ﴿٣﴾
يَوْمَئِذٍ تُخْبِتُ أَخْبَارَهَا ﴿٤﴾ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا ﴿٥﴾

*“Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında ve yer ağırlıklarını dışarı attığında ve insan, ‘Ne oluyor buna!’ dediğinde; o gün yeryüzü, bütün haberlerini Rabbinin ona vahyettiği şekilde anlatır.”*⁶⁹

Yeryüzüne vahiy ne anlama gelmektedir ve vahyedilen nedir? Bu vahiy neticesinde yeryüzünün anlatacağı haberler nelerdir? Bu soruların cevapları hakkında tefsirlerimizde ortaya konan açıklamalar şunlardır:

Allah'ın yeryüzüne vahyetmesi, ona sarsıntı (zilzâl) yapmasını ve içindeki ağırlıkları dışarı çıkarmasını emretmesi anlamındadır. Yeryüzünün konuşması ise “Allah bana böyle yapmamı emretti, bunu bana o vahyetti ve bu konuda bana izin verdi” diyerek konuşmasıdır. Abdullah b. Mes'ûd'un (öl. 32/652-53) açıklaması böyledir.⁷⁰

Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713) de yeryüzünün haberlerini anlatması ifadesiyle kastedilenin onun sarsılması suretiyle içindeki ağırlıkları yüzeyine çıkarma hadisesi olduğunu ifade eder.⁷¹ Taberî de bu görüşün daha isabetli olacağını

⁶⁷ Kâf 50/16.

⁶⁸ en-Nâs 114/4-6.

⁶⁹ el-Zilzâl 99/1-5.

⁷⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/559-560.

⁷¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/560.

söyleyerek yeryüzü, sarsıntı ile ve içindeki ölüleri dışarı çıkarmakla konuşmuş olur ve bunu da kendisine Allah'ın vahyetmesi ve izin vermesi suretiyle yapar, der. Bu görüşünü ayrıca Mücâhid b. Cebr'den (öl. 103/721) gelen rivayetlerle de te'yid eder. Yeryüzünün, itaat ehli ya da mâsiyet erbabının iyilik ya da kötülük olarak yapıp ettiklerinin haberlerini, kendisine vahyedilmesi yoluyla anlatacağı görüşünü ise “şöyle de denilmiştir” (قيل) diyerek zayıf bir görüş olduğuna işaret eder.⁷²

İbn-i Kesîr (öl. 774/1373) de yeryüzünün, üzerinde işlenen amellerin kimler tarafından ve nasıl yapıldığına dair konuşacağını ifade eder ve Ebû Hüreyre'den (öl. 58/678) nakledilen şöyle bir rivayete yer verir:

Allah Resûlü -sallallahu aleyhi ve sellem- bir gün “*O gün yeryüzü haberlerini anlatır*” âyetini okudu ve:

“*Yeryüzünün haberlerinin ne olduğunu biliyor musunuz?*” Diye sordu. Orada bulunanlar:

“Allah ve Resûlü daha iyi bilir,” dediler. Bunun üzerine buyurdular ki:

“*Yeryüzünün anlatacağı haberler, erkek olsun kadın olsun her kim onun üzerinde ne yapmışsa onun hakkında şahitlikte bulunması ve ‘Falan kimse şu gün şöyle şöyle yaptı’ demesidir.*”⁷³

Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) yeryüzünün konuşması meselesinde âlimlerin büyük çoğunluğunun şu görüşte olduğunu nakleder:

“Allah Teâlâ, yeryüzünü akleden ve konuşan bir canlı şeklinde var kılacak ve ona yeryüzü halkının neler yaptıklarını tanıtip öğretecek ve o da âsiler ve itaatkârlar hakkında şahitlikte bulunacaktır.”⁷⁴

Mu'tezile ise Allah Teâlâ'nın konuşma vasfını cansız (cemad) da olsa doğrudan yeryüzünde yaratabileceğini, bunun yadrganamayacağını ve bu durumda konuşan ve şahitlikte bulunanın doğrudan Allah olmuş olacağını ifade eder.⁷⁵

⁷² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/560-561.

⁷³ Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Mu'essesetu't-Târîhi'l-'Arabî, Mu'essesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs, 2000), 14/428; Ahmed, *Müsned*, 2/374.

⁷⁴ Râzî, *Mefâtiḥ*, 32/59.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtiḥ*, 32/60.

Konuyla ilgili şu rivâyetler de yeryüzünün şahitliğinin gerçekleşeceğini göstermektedir:

Ebû Saîd el-Hudrî -radiyallahu anh- bir gün tabîinden olan Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû -Sa‘sa‘a’ya şöyle der:

“Görüyorum ki koyunları ve sahraları seviyorsun. Koyunların arasında ya da sahrada bulunduğun vakit namaz kılacağında yüksek sesle bir ezan oku. Çünkü müezzinin sesinin ulaştığı yerlerde insan, cin, taş ya da eşya namına ne varsa kıyamet gününde onun lehinde şahitlikte bulunacaktır. Ben bunu Allah Resûlünden böylece işittim.”⁷⁶

Eşyanın şehâdeti, hissî şehâdetler içinde en kuşatıcı olandır. Zira insanların göremediği ve şahitlikte bulunamayacağı nice durumların olması mümkün ise de etrafımızı kuşatan eşyadan gizli kalmak imkânsızdır. Bu itibarla eşyayı gözetleyici ve kaydedici kameralar misali görmek, öz denetim adına insan üzerinde çok güçlü bir tesir icra edecektir.

Kur‘ân-ı Kerim, öz denetimi güçlendirici yukarıda zikredilen hissî şehâdetlerin yanı sıra gaybî şehâdet dairelerinden de sıklıkla bahseder ki bunlar, melekler ve Hak Teâlâ’dır. Hiç şüphesiz bu şehâdet ve murakabe türünün kuşatıcılığı ve derinliği, inanan insanın kişiliği üzerinde çok daha büyük tesir icra edecektir.

4. Meleklerin Şehâdeti ve Amellerin Yazılması

Kur‘ân-ı Kerim’de yüzden fazla âyette söz konusu edilen ve Hz. Peygamberin “nûr” (ışık)dan yaratıldıklarını beyân ettiği⁷⁷ melekler, insandan önce yaratılmış⁷⁸, ikişer, üçer, dörder ya da daha fazla kanatları bulunan⁷⁹, tesbih, takdis ve ibâdete bıkmadan devam eden⁸⁰ Allah’ın şerefli kullarıdır⁸¹. Kendi aralarında çeşitli sınıflara ayrılmışlardır. Buna bağlı olarak da farklı vazifelerle görevlendirilmişlerdir. Bu çerçevede meleklerden bir grup, insanların yaptıklarının şahidi ve amellerinin kâtibi olarak görevlendirilmiştir. Kâf

⁷⁶ Buhârî, “Ezân”, 5.

⁷⁷ Müslim, “Zühd”, 60 (2996); Ahmed, *Müsned*, 6/153.

⁷⁸ el-Bakara 2/30.

⁷⁹ Fâtır 35/1.

⁸⁰ el-Bakara 2/30; Fussilet 41/38.

⁸¹ el-Enbiyâ 21/26.

Suresi'nde konuyla ilgili şu bilgiler verilir:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمَا نُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسَهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾

“İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptığını) alıp kaydederken biz ona şah damarından daha yakınız. O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!”⁸²

Tefsirlerimizde insanın sağında ve solunda kaydedici olarak oturanın iki ayrı melek olduğu; sağda oturanın iyilikleri ve solda bulunanın ise kötülükleri gözetleyip tescil ettiği ifade edilmiştir.⁸³ “Şerefli yazıcılar” anlamında “Kirâmen kâtibîn” adı da verilen bu meleklerin, insanların yapıp ettiklerini kayda geçirdikleri başka bir âyet grubunda şöyle ifade edilmiştir:

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا كَاتِبِينَ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

“Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar (kirâmen katibîn) vardır; onlar, yapmakta olduklarınızı bilirler.”⁸⁴

Küçük büyük demeden her şeyin kayda geçirildiği bu sicillerin kıyâmet gününde kişiye takdim edileceği yine Kur'an'da haber verilir.⁸⁵ Yapılan her şeyin âdeta bir kopyası çıkarılmıştır. Kur'an'da konuyla ilgili bir âyette kullanılan ve bir şeyin kopyasını çıkarmak anlamına da gelen “istinsah” (نستسخ) dikkat çekicidir:

هَذَا كِتَابُنَا يُطِيقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَسْخِجُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“Bu, yüzünüze karşı gerçeği söyleyen kitabımızdır. Çünkü biz, yaptıklarınızı (istinsah ediyor) kaydediyorduk.”⁸⁶

Bu kaydın melekler vasıtasıyla gerçekleştiği anlaşılıyor. Nitekim çok sayıda müfessir konuyu bu şekilde açıklamıştır.⁸⁷

⁸² Kâf 50/16-18.

⁸³ Taberî, *Câmi 'u l-beyân*, 21/424-425; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 13/186.

⁸⁴ el-İnfîtâr 82/10-12.

⁸⁵ el-Kehf 18/49.

⁸⁶ el-Câsiye 45/29.

⁸⁷ Ebu'l- Kâsım Maḥmûd b. Ömer ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf 'an haḳâiki l-gavâmiḳi t-tenzil ve 'uyûni l-eḳâvil fi vucûhi t-te'vil*, thk. 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaḳ (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1418/1998), 5/489; Muhammed et-Tâhir b. 'Aşûr, İbn Aşûr, *Tefsîru t-Tahrîr ve t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984), 25/370.

Amellerin kayda geçirilmesi ve bu kayıtların mahşer gününde kişiye verilmesi, inanan bir insan için öz disiplini harekete geçiren çok güçlü bir âmildir. Kur'an'da amel defterlerinin sahiplerine verilmiş sahnesi, âdeta bir film şeridi gibi şöyle anlatılır:

“O gün hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz. Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki: ‘Alın okuyun kitabımı; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.’ Artık bu kimse, hoşnut olacağı bir hayat içindedir; meyveleri kolayca devşirilebilir yüce bir cennettir. Onlara: ‘Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık olarak âfiyetle yiyeceğin için’ denilir. Kitabı sol tarafından verilene gelince o, ‘Keşke’ der, ‘Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı; Güç ve saltanatım elimden çıkıp gitti.’”⁸⁸

Sözlü şahitler kadar ve kimi zaman belki daha fazla yazılı kayıtlar, insanı tedirgin eder, disipline eder ve işini daha dikkatli yapmaya sevk eder. *İstinsah* kelimesi, bu kaydın görüntülü de olabileceğine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Günümüzde evlerin, işyerlerinin ve hatta sokakların görüntü kaydeden kameralarla donatılması, kontrol ve güvenliği kolaylaştırmış ve kötü niyetli kimselerin hareket kabiliyetlerini sınırlandırmıştır. Böyle bir kayıtla karşı karşıya kalan kimsenin inkâr edecek ve yalanlayacak bir mecâli de kalmayacak, kendi cezasını âdeta kendisi kesecektir. Şu âyet böyle bir durumu haber vermektedir:

وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ
بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾

“Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. (Ve kendisine şöyle diyeceğiz:) ‘Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargulamak üzere sen sana yetersin!’”⁸⁹

Kişinin söz, amel ve davranışlarının bu şekilde kaydedildiği ve bir gün karşısına çıkarılacağı bilgisinin önceden kendisine bildirilmesi, hiç şüphesiz öz denetimi gerçekleştirme adına kendisine bir yardım ve iradesine güçlü bir takviyedir.

⁸⁸ el-Hâkka 69/18-29.

⁸⁹ el-İsrâ 17/13-14.

5. Allah Teâlâ'nın Murakabe ve Şehâdeti

İnanan kimseler için en güçlü murakabe dairesi, hiç şüphesiz Yüce Allah'tır. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın görünen görünmeyen her şeyi ve gönüllerde olanı bilen (العليم),⁹⁰ gören (البصير),⁹¹ haberdar olan (الخبير),⁹² murakabe eden (الرقيب),⁹³ bütün varlığı kuşatan (المحيط),⁹⁴ ve her şeyin şâhidi (الشهيد)⁹⁵ olduğunu gösteren çok sayıda âyet-i kerime vardır.

Hakk'ın şehâdeti yalnız görünen amellere değil aynı zamanda o amellerin arka planındaki niyetlere⁹⁶, öz benliğin fısıltılarına⁹⁷, açığa çıkarmama adına insanların gizlediklerine ya da gizli gizli yaptıklarına⁹⁸ şâmindir. Zira O, her nerede olunursa olunsun onlardır⁹⁹ ve hatta şah damarlarından kendilerine daha yakındır.¹⁰⁰ Yaptıkları şey, yerin derinliklerinde, göklerin uçsuz bucaksız ufuklarında ve hatta bir kayanın içinde bile olsa onları ortaya çıkarandır.¹⁰¹ O'nun her şeye şâhid oluşunu ifade eden birkaç âyet-i kerimeye burada yer verelim:

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ
وَمَا يَغْرُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ
مُبِينٍ

*“Ne zaman sen bir faaliyet göstersen, Kur'an'dan bir bölüm okusan ve siz ne zaman bir iş yapsanız, o işe koyulduğumuzda muhakkak ki biz üzerinizde şâhidler oluruz. Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile rabbinin bilgisi dışında kalmaz; bundan daha küçük veya daha büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır.”*¹⁰²

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

⁹⁰ el-Bakara 2/77, 115, 231, 283; Âl-i İmrân 3/29, 119, 154; el-Mâide 5/7.

⁹¹ el-Bakara 2/96, 265; Âl-i İmrân 3/163; el-Mâide 5/71; el-Alak 96/14.

⁹² el-Bakara 234; en-Nisâ 4/35, 94; el-Mâide 5/8.

⁹³ en-Nisâ 4/1; el-Mâide 5/117; el-Ahzab 33/52.

⁹⁴ en-Nisâ 4/108, 126; Fussilet 41/54; et-Talâk 65/12.

⁹⁵ en-Nisâ 4/33; el-Ankebût 29/52; Fussilet 41/53; el-Fetih 48/28; el-Mücadele 58/6.

⁹⁶ el-Mâide 5/61; Tâhâ 20/7; el-Enbiyâ 21/110; en-Neml 27/74; Fâtur 35/38; el-Mü'min 40/19.

⁹⁷ Kâf 50/16.

⁹⁸ Âl-i İmrân 3/167; el-Mâide 5/61; Yâsîn 36/76.

⁹⁹ el-Hadîd 57/4.

¹⁰⁰ Kâf 50/16.

¹⁰¹ Lokmân 31/16.

¹⁰² Yunus 10/61.

“De ki: “Benimle sizin aranızda gerçek şahit olarak Allah kâfidir. O, kullarından çok iyi haberdardır (Habîr) ve onları çok iyi görmektedir (Basîr).”¹⁰³

أَلَمْ نَرِ أَنْ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا آدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيَّنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمَلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncuları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir.”¹⁰⁴

İnsan idrakinin ötesinde böylesi bir şehâdetin kuşatıcılığı ve derinliği Kur’an’da sık sık vurgulanır ve en yüce şehâdetin Hakk’ın şehâdeti olduğuna dikkat çekilerek¹⁰⁵ hakikatte O’nun şehâdetinin kâfi olduğuna işâret edilir.¹⁰⁶ Hatta “Muhakkak senin Rabbin daimî bir gözetlemedir”¹⁰⁷ buyrulurak insanların söz, amel ve kalbî hallerine dikkat etmeleri uyarısında bulunulur.¹⁰⁸

Kişinin yapıp ettiklerinde ve hatta niyetlerinde yüzeysellikten ve ikiyüzlülükten kurtulup sıdk, sadâkat, samimiyet ve ihlâsa ermesi, ancak böyle bir ilâhî murakabe ve şehâdet neticesinde gerçekleşebilecektir. Bu yönüyle öz benliğin en derin hissiyatından başlamak üzere bütün davranışların meşrû ve ilâhî rızâya uygun bir şekilde ifâsında ve nihâyet öz denetimdeki başarıda en etkin murakabe dairesi, Hakk’ın murakebesidir, diyebiliriz.

Amel ve davranışların ve hatta hâllerin en güzel bir şekilde gerçekleştirilmesini ifade anlamında Kur’an’da kendisinden sıkça bahsedilen “ih̄san” kıvamı da ancak böyle bir murakabe neticesinde ortaya çıkacaktır. Hazreti

¹⁰³ el-İsrâ 17/96

¹⁰⁴ el-Mücâdele 58/7.

¹⁰⁵ el-En’âm 6/19.

¹⁰⁶ el-Ankebût 29/52; el-Ahkâf 46/8; el-Fetih 48/28.

¹⁰⁷ 89/Fecr 14. Âyette zikredilen “el-Mirşâd/المرصاد” kelimesi gözetleme yapılan mekân anlamındadır. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/370). İbn Âşûr (öl. 1973) kelimenin kalıp olarak gözetleme zamanı (ism-i zaman), gözetleme mekânı (ism-i mekân) ve gözetleme aracı (ism-i âlet) anlamında kullanılabilme durumu olsa da burada Allah Teâlâ’nın her an ve her konumda gözetleme halinde olduğu anlamında kullanıldığını ifade eder. (*et-Tahrîr*, 30/323).

¹⁰⁸ el-Fecr 89/14.

Peygamberin ihsan tanımı bu hakikatin bir ifadesidir:

*“İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na kulluk yapmandır. Sen O'nu görmüyorsan da O seni muhakkak görüp duruyordur.”*¹⁰⁹

Bu hadis-i şerif bir yönüyle muhsin kıvamında bir müminin kim olduğunu bildirdiği gibi diğer bir yönüyle de böyle bir kaliteye nasıl erileceğinin de yolunu göstermektedir, denilebilir. Öyleyse murakabe şuuru, öz denetimi, öz denetim ise ihsân kıvamını gerçekleştiren bir vasıtaadır sonucuna ulaşmak mümkündür.

Sonuç

Kur'an hidâyeti, inanan bir insan için sınırları muayyen bir hidâyet değil, dikey ve yatay olarak hem Rabbine ve hem de varlığa yönelik çok katmanlı ve çok yönlü bir kılavuzluktur. İnsanda fitraten var olan akletme, anlama ve öğrenme gibi daha nice yetenek ve niteliklerine ilaveten, Hak Teâlâ'nın rahmetinin bir sonucu olarak tüm insanlığa ilâhî bir armağan olarak ihsan edilmiştir. İnsanın sıhhatli bir şekilde tekâmül ve muvaffakiyeti için çok şeye ihtiyacının olduğu açıktır. Bunların içinde en önemli ihtiyaçlarından birisi ve belki birincisi “kişisel organizasyonu” diğer bir ifadeyle kendini yönetebilmesidir, denilebilir. Bu ise öz denetim duygusunun ve buna bağlı olarak irade yönetiminin sıhhatli olmasını gerektirir.

Kur'ân-ı Kerim, insana yönelik yol göstericiliğini burada da en güzel şekilde ortaya koyar. Öz denetimi güçlendirici hissî ve gıyâbî şehâdet ve murakabe dairelerinin varlığını en güçlü bir şekilde vurgulamak suretiyle ona yardımcı olur. Elbette onun öz benliğine yerleştirilen vicdan ya da kalp cevheri, kendini görmesi ve hissetmesi yönüyle bir iç gözetmen ise de bununla yetinilmez; hemcinslerinden oluşan insanların şehâdeti ve kendisini çok yönlü olarak kuşatan eşyanın şâhitliği ile onun üzerinde güçlü bir sosyal ve psikolojik etki kurar. Bu hissî şâhitlerin de üstünde, kendisinden ayrılmayan, söz, amel ve davranışlarını kayda geçiren meleklerin varlığı bilgisiyile de hayal, inanç ve tefekkür dünyasında bir başka murakabe kuleleri inşâ eder. Ve nihâyet kendisine, kendisinden bile daha yakın; bilgisiyile, haberdar oluşuyla, şehâdet ve murakabesiyile, içten ve dıştan kendisini her yönden kuşatan bütün âlemlerin Rabbinin varlığı şuuruyla, karanlıkta değil tam da aydınlığın ortasında bir hayat sürdüğü bilincini yüreklere

¹⁰⁹ Buhârî, “İmân”, 37.

nakşeder.

Kur'an, bu şehâdet dairelerini mümin gönüllerde bir bir inşa ederken, bu gönül sahiplerinin dünyada âdil ve dürüst bir kişilik sahibi olmalarını, hak ve hukuka riayette kusur etmemelerini ve daha da önemlisi, hesap gününde ilâhî mahkemede yüzlerinin kara çıkmamasını ve nihayet Rabbin huzurunda mahcup olmamalarını hedefler. Kulluk imtihanında başarılı olmalarının ancak böyle bir öz denetimle mümkün olabileceğine işaret eder.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Basım, 2005.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *Ahlâk Dersleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Aronson, Elliot vd., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Âsım Efendi, Mütercim. *el-Okyânûsu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmusu'l-Muhit Tercümesi*. ed. Mustafâ Koç. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı, 2013.
- Bilgiz, Musa. *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Şahîhu'l-Buhârî=el-Câmi'uş-şahîh*. nşr. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcu'l-lüğa ve sıhâhu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1984.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Mu'cemü't-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2004.
- Demir, Osman. "Vicdan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/100-102. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Fuad Abdulbakî, Muhammed. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1984.
- Ğazalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mağşadu'l-esnâ şerhu me'ânî esmâu'llâhi'l-husnâ*. nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- İbn Ahmed, Halil. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak el-Endelûsî. *el-Muharrarü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 2. Basım. 1428/2007.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyisü'l-lüğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Amman: Dâru'l-fîkr, 1979.
- İbn Hacer, 'Ahmed b. 'Ali el-'Askalânî. *el-İşâbe fi temyîzi's-şahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Musnedu Ahmed b. Hanbel*. nşr. Bedrettin Çetiner. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- İbn Kesîr, *Ebu'l-Fidâ İsmâil*. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Mu'essesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi's-Şeyh li't-Turâs, 2000.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri

Başkanlığı Yayınları, 2017.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şaḥîhu Müslim=el-Câmi'u's-ṣaḥîḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.

Râğıp el-İsfahânî. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1981.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdulmuhsîn et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru Hecc, 2001.

Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu istulâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dehrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îşâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-saḥîḥ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.

Zemaşerî , Ebu'l- Qasım Maḥmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an ḥakâiki'l-ğavâmiḍi't-tenzil ve 'uyûni'l-eḳâvil fî vucûhi't-te'vil*. thk. 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaḍ. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1418/1998.